

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЧУТТЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються психолого-педагогічні умови формування почуття справедливості молодших школярів у позаурочній діяльності. Подані методичні рекомендації щодо виховання даної моральної цінності.

В статье рассматриваются психолого-педагогические условия формирования чувства справедливости младших школьников во внеурочной деятельности. Предоставлены методические рекомендации по воспитанию данной категории.

The article examines the psychological and pedagogical conditions of fairness of the younger pupils in extracurricular activities. The recommendations for training in this category are given .

Аналіз сучасної наукової літератури переконує в тому, що справедливість є важливим компонентом формування духовного розвитку індивіда. Саме вона визначає спрямованість усіх розумових, емоційно-почуттєвих, вольових якостей людини, її здатність до самоусвідомлення себе, як особистості. Виховна діяльність, що сприяє розвитку особистості, має забезпечувати домінування вищих морально-духовних мотивів, тобто цінностей, і розгортатися на етапі усвідомлення вчинку на сутнісному рівні.

Метою нашої статті є розгляд психолого-педагогічних умов формування почуття справедливості молодших школярів у позаурочній діяльності.

Досліджувана нами проблема знайшла відображення в працях педагогів сучасності: Г. Афоніна, В. Лозова, Н. Мойсеюк, С. Смирнова та ін. Вони вважають, що різноманітні види позакласної виховної роботи сприяють більш різнобічному розкриттю індивідуальних здібностей дитини, оскільки, беручи участь у різних видах позакласної роботи, діти поповнюють особистий досвід, знання про різні види людської діяльності. Виховна робота сприяє розвитку спільного інтересу у дітей до будь-якої діяльності, а також підвищує їх пізнавальну активність та інтелект. Позаурочне виховання допомагає вчителю подолати стереотипи у сприйнятті дитини як учня, що сприяє розвитку потенційних та спонукально-мотиваційних сутнісних сил особистості.

Молодший шкільний вік є важливим періодом у становленні особистості дитини, бо саме в ньому закладаються основи особистісного розвитку учнів початкової школи. Діти молодшого шкільного віку орієнтуються на норми поведінки та цінності вчителя більше, ніж на думку ровесників. Отже, вимагаючи необхідної поведінки від дитини, педагогам необхідно постійно суворо й прискіпливо стежити за своєю поведінкою, бути зразком для дитини. Для забезпечення ефективності будь-якого виховного впливу необхідно враховувати не тільки емоційний стан дитини, силу й напруження потреби, що спонукає її до діяльності, в перебіг якої втручається вихователь, - необхідно знати дитину в цілому, її особливості, властивості, характер, прагнення, мотиви, спонуки, рівень її морального розвитку тощо [1, 137-143].

Діяльність педагога, пише І. Бех, стосовно формування у вихованців почуття справедливості, передбачає: встановлення тісних, довірчих і добросердечних взаємин між педагогом і вихованцями; культивування особистісного спілкування; виховання переконанням; віру у вихованця, довіру до нього; індивідуальний підхід до вихованців [2, 70-71].

Слід зазначити, що позаурочна робота базується на принципах добровільності – свобода школярів у виборі різноманітних форм позаурочної роботи з метою реалізації своїх інтересів і захоплень (Г. Афоніна); особистого орієнтування – врахування вікових та індивідуальних особливостей кожного учня; системності – взаємозв'язок різноманітних форм, видів, методів організації позаурочної роботи.

Запропонована нами програма враховує вікові та психологічні особливості молодших школярів та рівні сформованості відповідно до її цільових установок. У ній подано основний об'єм знань про моральні основи справедливої та несправедливої поведінки, якостей і умінь, якими повинні володіти учні в класі, школі, сім'ї, суспільстві. У програмі використані наступні прийоми та форми роботи: метод створення проблемних ситуацій та їх аналіз, етичне оцінювання та співвіднесення з іншими еталонами гуманної поведінки, морально-етичні вправи, комунікативні вправи, "проективні" методики, театральні інсценізації, бесіди, ігри, метод привчання, колективні творчі справи, групові справи, колективні творчі проекти, а також різні форми роботи з книгою, плакатами, ілюстраціями, ведення

щоденників, тематичних зошитів, екскурсії, мандрівки, ранки, свята, вікторини, конкурси, змагання тощо.

Суттєвою складовою програми щодо формування почуття справедливості у молодших школярів є курс розвиваючих занять “Чотири кроки до справедливості”. Змістове наповнення Курсу побудоване на принципах гуманізму, що відповідає концептуальним засадам національної програми виховання і визначається цінностями і ставленнями особистості до суспільства і держави, людей, до себе.

Головні характеристики курсу: варіативність, поступовість, системність, логічна послідовність подання матеріалу. Мета курсу – систематизувати і розширити у молодших школярів засвоєні правила справедливої поведінки, поглибити розуміння морального змісту, етичних норм даної якості, закріпити та розвинути у них нові уміння та навички, сформувати ціннісне ставлення до людини.

Курс “Чотири кроки до справедливості” має чотири етапи (кроки) формування почуття справедливості молодших школярів, що побудовані на основі типології несправедливості у міжособистісному спілкуванні в системі “дитина-дитина”, запропонованою І. Бехом (елементарно свідомо, самостверджувальна, конформістська, некомпетентна, гіперпохвальна, емоційно-ситуативна).

Крок I. Що таке “справедливість” та “несправедливість”. (На цьому етапі відбувається корекція елементарно свідомої форми несправедливості: учень мстить за завдану колись образу, грубість, незаслужено позитивно оцінює своїх ровесників, щоб не втратити підтримки, допомоги, приятельських стосунків тощо, безпідставно підозрює однокласника в тому, чого він не скоїв, незаслужено дорікає іншого; придушує добрі почуття).

На першому кроці розвиваючого курсу молодші школярі засвоювали такі поняття як “справедливість” та “несправедливість”, типи, норми і правила справедливої та несправедливої взаємодії, усвідомлювали справедливість як найвищу цінність. В процесі роботи учні оволодівали знаннями про справедливі та несправедливі відносини, створюючи конкретні ситуації, за допомогою ролевих ігор у них виникали переживання несправедливого ставлення не тільки до себе, а й до оточуючих, коли школярам доводилося виявляти вміння однаково уважно ставитися до однокласників, зберігати їхню свободу, не мститися за завдану колись образу, грубість, нечесність, не підозрювати безпідставно іншого в тому, чого він не скоїв, не дорікати. Сформоване почуття справедливості і внутрішнє переконання зумовлювали здійснення справедливих вчинків.

Крок II. Я+Інші. (Корекція конформістської несправедливості: оцінювання своїх ровесників відповідно до оцінки інших (педагога, авторитетного товариша); корекція некомпетентної несправедливості: оцінювання свого товариша без глибокого знання про його можливості, інтереси, психічний стан).

Для того, щоб дитина навчилася розрізняти справедливі та несправедливі вчинки, доцільно перш за все здобути знання про себе, пізнати своє Я. Тому на другому кроці курсу здійснювався розвиток мотивації до самопізнання, формування первинних навичок самоаналізу, синтезу, адекватної самооцінки. У дітей формувалися уміння прийняття іншої людини, здійснювалося виховання доброзичливого ставлення одне до одного на засадах рівності та справедливості, розвивалися комунікативні навички та високий рівень культури. Головним здобутком на цьому етапі стало уміння молодших школярів оцінювати власні вчинки і вчинки інших людей, висловлювати оцінні судження, підтримку та збереження міжособистісної злагоди, запобігання та мирне розв’язування конфліктів, здатність враховувати думку товаришів, рефлексія.

Крок III. Вчимося керувати своїми емоціями та контролювати свої дії. (Корекція самостверджувальної несправедливості: учень, жартуючи, звинувачує у поганому вчинку іншого, у відповідь – образа; гіперпохвальної несправедливості: учень завищено оцінює іншого через емоційну нестриманість, запальність; емоційно-ситуативна несправедливість: учень орієнтується на актуалізовані почуття іншого, через що втрачається об’єктивність оцінювання; емоційно-неусвідомлена несправедливість: несправедливість до інших носить не прямий характер, причиною є поганий настрій, самопочуття, тощо).

Крок IV. Робота над помилками. (Відбувається корекція всіх раніше перерахованих форм несправедливості).

Четвертий крок – завершальний, він поєднує у собі знання і навички попередніх кроків, є підсумковим. На цьому етапі застосовувалися різні методи роботи (співбесіда, ролеві ігри, театральні інсценізації тощо).

У молодших школярів формувалося уміння оцінювати власні вчинки і вчинки інших людей та висловлювати оцінні судження, а також розвивалися навички підтримки та збереження міжособистісної злагоди, запобігання та мирне розв’язування конфліктів, прагнення співпрацювати в спільній діяльності, здатність враховувати думку товаришів, інших людей. Діти вчилися усвідомлювати цінність людського життя, кожної людської особистості, правила взаємодії людей у сім’ї, суспільстві. У школярів формувалася здатність дотримуватись правил здорового способу життя, здійснення самоконтролю, самооцінювання, саморегуляції, виявлення вольових рис особистості

(вимогливість, відповідальність, самокритичність, самоповага, почуття гідності). Виявлення вимогливості до себе, обов'язковості, охайності, бережливості, дисциплінованості, старанності, що забезпечують уміння поважати себе та оточуючих, надавати допомогу всім, хто її потребує, бути безкорисливим, правдивим, чесним, добрим, щирим, принциповим.

Для забезпечення виконання поставленої задачі розвиваючого курсу “Чотири кроки до справедливості” та активізації молодших школярів у засвоєнні програми, нами було включено метод інтерактивних технологій. Інтерактивні методи – це техніки навчання та виховання, що забезпечують особисту участь дітей, активне, безпосереднє включення у запропоновану діяльність. При використанні інтерактивних методик досліджуються суперечливі питання, моделюються реальні ситуації, пропонуються проблеми для спільного вирішення. Таким чином, інтерактивні техніки дозволять педагогу створити в групі атмосферу творчої співпраці. Така атмосфера найбільшою мірою відповідає меті виховання почуття справедливості молодших школярів, що буде усвідомлюватися вихованцями цілісно: не тільки через надану інформацію, а й через почуття і вчинки.

Для виховання почуття справедливості молодших школярів у позаурочній діяльності найбільш популярними методами виявляються інтерактивні лекції, дискусії, мозковий штурм, вправи, рольові ігри та ін., при застосуванні яких слід пам'ятати про вікові особливості аудиторії, в якій проводиться навчання, про наочність, необхідну для якісного проведення занять.

Такий прийом як словесні асоціації можна використати на початку роботи розвиваючого курсу з метою з'ясування наявних у вихованців знань, а також в кінці занять курсу для з'ясування того нового, що вони дізналися. Вихователь вибирає ключове слово з тієї чи іншої теми, діти підбирають до нього асоціації.

Відтворення інформації – гарний спосіб засвоєння і розуміння інформації в іншій формі. Наприклад, діти прослухали казку, оповідання, потім потрібно зобразити це у малюнках, розіграти у ролях. Вихованці мають визначити головне у почутті і вирішити, як це можна відтворити.

Особливу роль, на нашу думку, відіграють рольові ігри. За допомогою рольових ігор, інсценізації можна навчити дітей поводитися згідно раніше оговорених вчителем норм справедливої взаємодії з однолітками. Для дітей гра – завжди задоволення, природний, сприятливий засіб формування людських чеснот. Особливо стає цікаво, коли діти вибирають такі ролі, яких у них не було в реальному житті. У грі відбувається освоєння молодшими школярами нових соціальних ролей, самореалізації, придбання нового досвіду взаємодії з оточуючими, формування і розвиток нових сторін образу «Я». Під час гри, інсценізації, педагог повинен звернути увагу на емоції дітей, як виконавців так і глядачів, з повагою ставиться до почуттів, що виникають у дітей. Залучення школярів до обговорення, підсумків гри, розвиває самосвідомість дітей, заохочує діяти згідно моральних норм, а це, у свою чергу, сприяє правильному оцінюванню власних вчинків і вчинків ровесників, формує поважливе, справедливе ставлення до оточуючих.

Під час проведення рольової гри можна використати такий прийом: у певний момент зупинити дію та запитати учасників і глядачів про те, що відбувається. Наприклад, у рольовій грі де розігруються стосунки, в яких проглядається несправедливість, можна попросити учасників запропонувати інший шлях вирішення проблеми, попросити розіграти і потім обговорити кілька можливих варіантів подолання несправедливості. Цей ігровий прийом допоможе дітям вибрати найбільш ефективний спосіб вирішення проблемної ситуації.

Дискусію потрібно готувати заздалегідь, до початку дискусії необхідно запропонувати ряд базових питань для обговорення. Чим більше група, тим більше ймовірності, що деякі учасники будуть домінувати, а інші взагалі не висловлюватися. Щоб уникнути цього, можна поділити учасників на малі групи. При завершенні кожної дискусії необхідно узагальнити основні положення усно або письмово. Один з важливих і простих способів для створення обстановки довіри і взаєморозуміння, поваги під час дискусії полягає у спільній розробці правил обговорення. Примірні правила можуть включати такі вимоги: одна людина говорить, інші слухають, якщо хочеш висловитися, підніми руку, не перебивай, не смійся, коли хтось висловлюється (якщо тільки він не жартує); приймай активну участь у дискусії. Вироблені правила можна написати на великому аркуші паперу і залишити в групі до кінця дискусії.

Одним з цікавих та дієвих методів інтерактивних технологій, що сприяє вихованню дбайливого ставлення до оточуючих та розвитку емпатії у дітей молодшого шкільного віку, є використання зображень. Обговорюючи фотографії, малюнки, зображення або предмети, на яких продемонстровані різні вчинки людей, можна виявити індивідуальне ставлення дитини і викликати прояв емоцій у відношенні до цих явищ і подій.

Також з метою виховання почуття справедливості у вихованців застосовувався перегляд і обговорення відеоматеріалів. Діти краще запам'ятовують інформацію, якщо отримують її з відеоносіїв. Переважно це були кіноролики, у яких розгорталися сцени із шкільного життя, міжособистісні стосунки в класі, школі, в родинах. Після перегляду, молодші школярі обговорювали події, висловлювали своє враження, оцінювали вчинки героїв відеофільмів, міркували, як можна по-іншому

вирішити ситуацію. Треба зазначити, що, при обговоренні вчинків кіногероїв, діти не тільки висловлювали власну думку, а також вчилися прислуховуватися до думок своїх товаришів, не перебиваючи їх, намагалися діяти згідно правилам запропонованим на початку курсу.

Отже, дослідження проблеми формування почуття справедливості у молодших школярів засвідчує, що виховання гармонійної, цілісної, всебічно розвиненої особистості значною мірою залежить від утворення та реалізації нових педагогічних інновацій. Пріоритетом сучасної педагогіки має бути ініціювання процесів самовизначення, самореалізації в різноманітних життєвих ситуаціях. Адже пережита дитиною певна життєва ситуація може виявитися більш вагомим для морального розвитку, ніж ціла низка виховних методів. Ефективність виховання справедливості залежить також від тих, хто відповідає за цей процес. Саме тому, педагог сам у першу чергу має стати гідним прикладом для своїх вихованців, зразком совісті, порядності, справедливості, добротності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: Кн.3: Сходження до духовності: Наук. видання. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.
3. Бех І.Д. Справедливість-несправедливість у міжособистісних взаєминах // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 1. – С. 6-14.
4. Гаврилова Т.П. Учитель и семья школьника. – М., Знания, 1988. – 80 с.
5. Зязюн І. А. Гуманістична стратегія і практика навчального процесу // Рідна школа. – 2000. – №8. – С. 8-10.
6. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: Навч. посіб. – 2-ге вид., – К.: Вища шк., 2005. – 343 с.
7. Педагогічні інновації в сучасній школі. – К.: Освіта, 1994. – 87 с.
8. Позашкільна педагогіка: пошук і проблеми. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – К., 1994. – 341 с.
9. Соловейчик С.Л. Педагогіка для всіх: Книга для майбутніх батьків. – 2-е изд. – М.: Дет. лит., 1989. – 367 с.